

„Mi voltunk a földnek bolondja...”

A világtörténelem „leghosszabb százada” a XIX. volt. Forrásvidéke a nagy francia forradalom 1789-ből, illetve a hozzá vezető gondolatok az ész kultuszával, az „ember feljő” ideájának mindenhatóságával, végpontja egy revolverdörrenés 1914. június 28-án, tudatosítván bennünk, hogy az életet nem csupán a ráció, de egyben az ösztönvilág is uralja. Az a százhuszonöt esztendő a biztonság – nemkülönben a magabiztosság – korának tetszhetett visszanezve, a világ beláthatóságában, megismerhetőségében, megtervezhetőségében az ember rendületlenül bízni látszott, még az éppen soros háborúban sem akarták végleg tönkretenni a legyőzöttet az idő tájt, s két nemzetközi konferencia zárónyilatkozatában is kijelentették, hogy Európában az újabb fegyveres konfliktus lehetősége végleg kiküszöbölődött. Széles sugárutak épültek a nagyvárosokban, „büszke tornyok” emelkedtek – Barbara Tuchman amerikai történész hasonló című könyve a korszak, az 1914 előtti idő metaforájává lett szinte –, az új század hajnalára távbeszélő, repülőgép, benzin hajtotta automobil, mozgókép is született, s öntelten hitte, aki hitte, hogy egy ember gyártotta luxushajó előtt még a jéghegy sem lehet akadály. Aligha véletlen, hogy a Titanic 1912. áprilisi katasztrófája a rohanva közelgő új világ „előhangjává” lett az emlékezetben, avagy a magabiztosság gögje s és a kiszolgáltatottság metszéspontja, hisz az a hosszú-hosszú század önnön szétporladásának, pusztulásának jeleit, tendenciáit is kihordta méhében – ahogy azt akár Marx Károly (aki XIX. századi vízióval gondolkodott mindenről) is mondhatta volna.

Meglehet, e folyamatot a klasszicizmus szinte geometrikus elrendezettségét megkérdőjelező romantika felismerte már, de a francia modernekkel indult művészi hullám egészen biztosan. Ki vitatná, hogy Baudelaire, Verlaine, Rimbaud, Mallarmé, Edgar Allan Poe versei, Stendhal, Flaubert vagy Dosztojevszkij regényei csakúgy a világ s a lélek összetettségéről, talányosságáról, sejtelmességéről, tökéletes uralhatatlanságáról tanúszkodtak, mint a ráció tapasztalatait felülíró, az érzékek, benyomások relativizmusáról valló impresszionizmus, zenével, festéssel, irodalommal, mindennel. S mi minden történt még? Miközben Sigmund Freud a lélek örök harmóniavágyába vetett hiteket is felforgatta, Albert Einstein egyenesen arról beszélt – a speciális relativitáselméletről szóló tétele 1905-ben született –, hogy még a tér s az idő világában is „minden másként van”, mint véltük addig. Az önmagának helyet követelő, majd áttörő modern irányzatok

az addig megdönthetetlennek tudott szemléleti és gondolati alakzatokat is megrepesztették, s miközben hitte az ember, hogy „örökre berendezkedett” itt e földön, világra készült körülöttünk a történelem tán legrövidebb – mondjuk, 1914-től 1989-ig tartó – százada, a XX., a totális bizonytalanság kora, ahol több találmány, könyv, gép, más egyéb született, mint az azt megelőző időben, s ahol több ember halt erőszakos halált, s alighanem több halt éhen, mint addig összesen.

Hazánk e korszak végpontjához addigi történelme tán leginkább magabízó állapotában érkezett, hogy aztán alig öt-hat esztendő múltán egy öröknek tudott ezeréves história számunkra – úgy tűnik – mindörökre befejeződjék. Mindazt, ami velünk akkor, 1914 és 1920 között szinte sokszerűen megesett, feldolgozni az óta sem sikerült, tán nem is sikerülhetett. Ama nagy, később az egyes sorszámot kapott háború végkifejlete, 1918–20 átláthatatlan, még a szakszerűnek szánt értelmezői attitűdöt is feloldhatatlan indulatokkal színező, determináló kavargása mindent, de mindent megváltoztatott bennünk és körülöttünk – előre a mai napig. A „hazák vesztek el” döbbenete a legtragikusabb része lett e kataklizmának csupán, ott és akkor a lelkünkben és a tudatunkban – de még az emlékeinkben is! – minden szilánkokra robbant, a gondolkodásunkkal, az érzékelésünkkel, az azóta való terveinkkel, álmainkkal-álmodásainkkal, válaszkísérleteinkkel együtt. Trianon és környezete a Megfeszítés olyan szimbolikus s közben nagyon is „evilági” tapasztalatokkal sújtott történet lett számunkra, amit nem követett, s talán nem is követhetett Feltámadás.

Pedig minden másként nézett ki ennek előtte. A „boldog békeidők” koraként emlegettük később ezeket az évtizedeket, s tény, hogy Magyarország 1867–1914 közötti szakasza addig sohasem megélt civilizációs fejlődést hozott. Nagyhatalomként – avagy egy nagyhatalom immáron egyenrangú társországaként – nézhettünk önmagunkra, főleg a millenniumi esztendő után. Az 1873-ban „összehozott” Budapest lakossága 1910-re megháromszorozódott, megközelítette az egymilliót, körút, földalatti vasút épült, színházak, operaház, s 1902-re a Parlament is állt a Duna-parton, ami a maga monumentalitásával egy nagyra tekintő nemzet életrevalóságát is hirdetni akarta tán. Aligha kétséges, hogy a várost nem kilencvenháromezer négyzetkilométer fővárosaként képzelte el senki emberfia, sőt, hittük is, hogy az öröknek gondolt Osztrák–Magyar Monarchia központja Bécsből törvényszerű módon hamarosan Budapestre kerül. Rákosi Jenő, a német családba született, de magyarrá lett író, publicista, színházigazgató, laptulajdonos, a századforduló legnagyobb hatású közvélemény-formálója egyenesen így beszélt: „Értse meg valahára a vén Európa, hogy a Habsburgok hatalmának alapja és ereje Magyarország [...] És ha Európának szüksége van a Közép-Dunánál igazi nagyhatalomra, e nagyhatalmat csak az a Magyarország–Ausztia valósíthatja meg, amelyben a vezető szerep a gyorsan kibontakozó és fejlődő magyaroké, nem pedig a hanyatló és visszafejlődő németeké.” 1905-ből valók e sorok, amikor e roppant befolyásos ember már három esztendeje egy „harmincmillió magyar birodalmat” vizionált nagyon komolyan („Nem kell ide csak harmincmillió magyar, és ezen a helyen, ezen a földön első szerepet játszunk Európa történetében, és mienk Európa Kelete!” – írta 1902 júliusában), s amikor Hoitsy Pál *Nagy-Magyarország*, Beksics Gusztáv pedig *Mátyás király birodalma és Magyarország jövője* címmel írt könyvet. Volt hát önbizalom bőven, s noha e romantika történelemszemléletében gyökerező koncepciót a Tisza Kálmán–Tisza István-féle liberális-konzervatív tradíció nem igazán osztotta, Rákosi Jenő és elvbaráti köre (Apponyi Albert s az ifjabb Andrassy Gyula is idetartozott) hihette, hogy a korban

nacionalistának nevezett függetlenségi koalíció 1905-ös győzelmével, majd 1906-os hatalomra jutásával e gondolat számára nyílt ki végképp a tér. Miközben a Párizsból 1905 januárjában, épp a nevezetes választások idejére hazatért Ady Endre az Új versek kötet legkésőbb ciklusának (*A magyar ugaron*) a sorait körmölte a Három Holló borfoltoktól mocsos asztalán: „Elvadult tájon gázolok: / Ős, buja földön dudva, muhar, / Ezt a vad mezőt ismerem, / Ez a magyar Ugar.”

Valóban új, provokatív hang volt ez, annyi bizonyos. S noha az Ady-vers mindent felforgató és átrendező áttörésének 1905–06-os legendáját az irodalomtörténet-írás baloldali fele szívós eltökéltséggel teremtette meg, tudni való, hogy e költészetet a kutya sem nagyon ugatta meg akkor. Az Új verseket lelkendezve fogadó kritikákat mind-mind Ady barátai, munkatársai írták, a kötetet a fiatal Babits és Kosztolányi egyenesen viszolyogva vette kézbe, még a Petőfit és Aranyt istenítő Gyulai Pál-tanítvány Hatvany Lajos is értetlenkedett egy sort, a honi szellemi élet pozícióban levő része nem hogy nem rendült meg, de hallóra sem fogta a dolgot. Miért is tette volna, hiszen győztesnek s magabiztosnak érezhette magát, s a modern költői hangot nem igazán hitte ellenfélnek még. Rákosi Jenőék felől nézve a folyamatokat, a nagyobb veszélyt a mind határozottabban helyet követelő szabadgondolkodói attitűd jelentette alighanem, a Társadalomtudományi Társaság 1906. augusztusi szakadása, majd a *Huszadik Század* című folyóirat radikális fordulata, aztán Jászi Oszkár 1907. januári programcikke (*Az Új Magyarország*), de az indulatok – Az Ady-jelenség elleni konzervatív indulatok is – csak 1908-tól, annak is inkább a második felétől szabadultak el. Akkor, amikor már Ady sem az 1905–06-os hangon, hanem sokkal összetettebb modorban beszélt. Akkor s a következő esztendőekben a szellemi – s ennek részeként az irodalmi – élet kettészakadni látszott, a „két oldal” között semmiféle átjárás nem létezhetett, s belső viták, koncepcionális különbségek ugyan mindkét „oldalon” voltak számosan, ám az elfoglalt pozíciók mind az érték- és értelmezési preferenciákat, mind az érdekek artikulációját, mind a beszédmódot végképp determinálták szintén mindkét „oldalon”. A tradíció folytonosságát vigyázó konzervatív oldal felől nézvést minden, ami modernség, szabadgondolkodói igény vagy újrafogalmazási szándék volt, rombolásnak, a százados értékek felrúgásának, lényegében nemzetellenes gesztusnak látszott, míg a modern gondolatok felől minden állagvédő, őrző és erősítő szándék javíthatatlan, így pusztulásra temett elmaradottságnak. Az egyik fél őrizni, védeni akarta a régi Magyarországot, mert hitte, hogy csak így menthető meg a maga egészében, a másik a régit lebontva formálta volna újjá mindelestől, lényegében és szándéka szerint ugyanezért.

Kétségtelen, hogy mindkét félnek megvolt a maga igazsága. A régi Magyarország – mint említettem – történelmünk leginkább lendületes, s ha lassan is, de az életesélyeket fokozatosan bővítő, a klasszikus polgári értékeket is kiterjesztő korát hozta el, ám az idő közben felnőtt ellentmondásokat, társadalmi, politikai, szellemi konfliktusokat kezelni nem tudta már. Ez a példa nélkülien gyors gazdasági és szellemi gyarapodással járó életformabeli, társadalmi változás olyan új, addig nem tapasztalt feszültségeket hozott ugyanis, amelyeknek megoldása a hagyomány meg a kiegyezés szabta keretek között megoldhatatlannak ígérkezett. Meggyökeresedett szokások, magatartásformák, életvezetési stratégiák lettek avittá, vagy tűntek korszerűtlennek egy-két évtized alatt, míg más szokások, életvezetési stratégiák gyors terjedése az újtól, az idegen jelenségtől való félelem görcsét s az időből való kimaradás lehetőségének riasztó élményét együtt hozta el. A kiegyezéspárti „hatvanhetesek” s a függetlenségi – elsősorban gazdasági (ön-

álló jegybank, vámterület) s katonai (magyar vezényleti nyelv) – követelésekkel fellépett ellenzékiek vitája ugyan csak a parlament üléstermékét döntötte romba olykor, ám a felhalmozódott feszültségeken a törvényhozás már végképp nem segíthetett. A presztízsét veszni látó nemesi eredetű középosztály lesüllyedése s az új – nagy részben zsidó származású – polgárság emelkedése, „térfoglalása” a dzsentri- és a „zsidókérdés” feloldhatatlan társadalmi, majd szellemi problematikáját hozta el, a gyáripar fellendüléssel, a „kapitalizálódással” pedig az addig szintén ismeretlen „munkáskérdés” jelent meg – sztrájkokkal, nemegyszer véres tömegtüntetésekkel – a feszültségek között. A föld- vagy parasztkérdés eszkalálódása, a kivándorlás 1905–1907 közötti meglódulása a társadalmi struktúra orvosolhatatlan gondjairól adott hírt, a nemzetiségi kérdés radikalizálódása meg Magyarország területi egységének a megkérdőjelezését vetítette előre, ha az önmagát illúziókban ringató nemzeti és politikai elit nem a maga súlyának megfelelően értelmezte a jelenséget, akkor is. A változást óhajtók akarata egymással is szembe került, egy-egy részérdek a másik problémáját hagyta figyelmen kívül – a szociáldemokrácia például a föld- és a nemzetiségi kérdéssel egyáltalán nem törődött, míg a századfordulótól lábra kapott szabadgondolkodói radikalizmus a „zsidókérdést” tekintette nem létezőnek elég sokáig –, de a jövőképet fogalmazók abban megegyeztek, hogy az új Magyarország felépítését a régi lerombolásával – s persze egy ehhez mért radikális elitcserével – kezdték volna el. A változtató törekvéseket az eszmei-politikai szembenállások is színezték tehát, de a „két Magyarország” közötti küzdelem egyértelmű szellemi, társadalmi s politikai jelenséggé lett a századelőn. Olyan ember, aki a „rég Magyarországot” nem mindenestől lerombolni, hanem annak tradícióját – egyáltalán a magyar élet- és nemzeti önszemléletet! – „újrafogalmazni” akarta inkább, ugyanakkor szinte egyidejűleg az összes emlegetett feszültségforrást a maga gondjával fogadta el, a maga – irodalmi, eszmei, politikai – teljességével látta át, s emelte művébe, egy volt akkor: Ady Endre.

Tudom, egyetlen ember radikális kiemelése egy kor értelmezésekor nem mindig szerencsés, ám az Ady-életmű centrális helyzete a század első két évtizedében egyértelmű volt. A már életében megjelent, aztán a halála után elburjánzott – lényegében máig nyúló – értelmezési ambivalenciák („kié is hát Ady Endre?”) is erről tanúskodnak. Ady szakpolitikusnak valószínűleg használhatatlan lett volna, ezt jobb, ha tényként fogadjuk el, ám műve a kor összes – nem csak magyar – művészi, eszmei, gondolati jelenségének, ellentmondásának olyan sűrítménye, ízig-vérig magyar bázison, ami példátlan a modernség európai történelmében is. Az ő modernségélménye nem csupán művészi élmény volt ugyanis. Mindent magába szívott, amit magába szívhatott, de például Párizs számára nemcsak a modern kultúra és életérzés alkalmát hozta el, hanem a megtapasztalt kontraszt révén a magyarországi elmaradottság konkrétta lett „élményét” s az elementáris életvágy végső kielégíthetlenségének a tudatát is. Azt tehát, hogy a teljesség megélése lehetlenségének társadalmi, történelmi okai is vannak, s főleg vannak itt, Magyarországon. Ezért aztán a költő „egyéni” problémája közösségi-társadalmi (és nemzeti!) problémává is lett menthetetlenül, így Ady modernségélményének – ez az, amiben a franciáktól Oscar Wilde-on át Franz Kafkáig mindenkitől különbözött! – az „elidegenült” ember társadalomból, kultúrából való kiábrándulása, egyben a világ áttekinthetlensége sosem lett integráns részévé. Harmóniavágyát, az értelmes szintézis reményét ezért nem adhatta fel még akkor sem, amikor annak evlági esélyében már sem emberként, sem magyarként nem bízhatott. A művészi, a sze-

relmi, az életformaélményt, a politikai inspirációt, a magyarsághoz való tartozásának élményét mind-mind a maga ambivalenciájában – igényében és lehetetlenségében – s egyszerre élte meg alkotóként, „a Minden kellett s megillet a Semmisem” dacos sorát valóban komolyan gondolta ő. Messziről jött, és messzire ment az élete, hogy a *Hunn új legenda* egy másik sorát is idézzem, némileg pontatlanul, a XIX. s a reá következő XX. század összes problémáját zsigereiben élte át, és emelte művé a társadalmi, politikai akarattól a metafizikáig, hogy az Élet, amelyet nagybetűvel írt, rendezett s érettünk való csoda maradjon még, miközben azt is ő írta le már 1909-ben, hogy „minden egész eltörött”. Életét, magyarságát „áldásként s átokként”, a feszültségekben élés alkalmaként (nacionalizmusellenességként-patriotizmusként, antiklerikalizmusként-istenhitként, szabadgondolkodóként s a „fajtájához” végzetesen kötődő, „vele egy” emberként) fogta fel szétválaszthatatlanul, műve – az „Ady Összes” – valóban eposzi hatású, teljes világkép, akárcsak Dantéé, ahogy azt Babits Mihály is elmondta már.

Mindezzel egy posztmodernre fordult utókor képtelen megbirkózni persze (ez az Egész lehetőségét eleve tagadó szemlélet csupán egyes – a posztmodernitás töredéke-sebb beszédmódjának is megfeleltethető – verseknek „kegyelmezne meg”), s ugyanígy felfoghatatlannak tetszik – annak tetszett már a maga korában is – ennek a világlátásnak, világképnek és alkotói szereptudatnak a valóban összetett, egyben szintén folytonos feszültségben létező-létezett pozíciója is. Arról van szó, amit már a költő életében sem értettek sokan, hogy ez a kálvinista, a maga halványuló nemesi tradíciójára felettébb büszke ember miért azok társaságában vívja harcait, akikében vívta, hogy miért az „idegen mintákat” veszi át, s miért a „saját fajtáját”, hazáját ostromozza folyvást. Gondoljuk meg: nemcsak Prohászka Ottokár, Ravasz László, Szekfű Gyula, Rákosi Jenő vagy Tisza István nem tudta feldolgozni ezt, de azért, hogy a „rossz társaságról” leválassza őt, még e líra szimbolizmusát elsőként magas szinten elemző, barátnak is mondható földije, Horváth János is mi mindent elkövetett. Szerintem meg úgy igaz, hogy a maga feladhatatlan teljességigényét s kora összes ellentmondását egyben megtapasztaló s művében kifejező költő nem „köthetett ki” máshol, mind ahol kikötött, de ez a pozíció – tán az 1906 előtti éveket leszámítva – sosem volt problémák nélkül való, sőt lapangó, de állandó, az alkotóerőt is generáló feszültségek forrása (is) lett. A „magával hozott” értékrend, habituális, érzelmi attitűd s a maga cselekvésének akkor egyetlen lehetséges terét – nemkülönben az „érvényesülés” esélyét – adó, az indító élményektől gyökeresen eltérő viselkedésmódok, szociokulturális körülmények közötti feszültség kivédhetetlen volt, s ezt nemcsak Ady, a környezete is érezte, s néhanapján érezte is vele. 1905–06-ban, az „ugar versek” s a darabont-korszak idején (életében először s utoljára volt „kormánypárti” szerző) még ő volt a régít lomtárba utaló holnapvárás viharadara, s minden problémamentesnek látszhatott, de az 1907 végétől született „istenes”, majd magyarság-verseire már fölöttébb értetlenül néztek elvbarátai. Elemezhetjük a történetet például akárhogyan, de az 1908 őszi duk-duk-affér nem csak holmi részeg beugratás vagy pillanatnyi ötlet – feltűnési viszketegség, esetleg „marketingfogás” – következménye volt.

De hát ott, Herceg Ferencék „oldalán” értelmes helye nem lehetett, ahhoz saját, a teljesség ígézetében fogant élet- és költői elveit kellett volna feladnia. Kapott elvbarátaitól – a csalódását egy életen át feldolgozni képtelen Hatvány Lajostól többek között – vádat eleget, maradt tehát, mert mást nem tehetett, keserűen, riadalmaival küzdve s a morális magány állapota felé sodródva a társak között is, hisz úgy vélte, az ő világának tel-

jességét senki sem érti, hogy nemcsak saját „fajtája” süket rá (ez fáj neki leginkább, ezért rajongott az őt „mégis értő” Kaffka Margitért, Móricz Zsigmondért s a századelőn ismert Bölöni Györgyért), de Jászi Oszkárék sem értik igazán. A legpontosabban tán Fülep Lajosnak beszélt erről: „Legjobb barátaimmal, akiket nagyon szeretek, akikkel mindenben egy vagyok, testvéreim, azonos mégse vagyok – mármint úgy azonos, mint egy szegény magyar paraszttal, nyomorult béressel, akit addig sose láttam – [akikkel] eredendően azonos vagyok, mindegyikkel, külön-külön érted? [...] eredendően azonos vagyok veled, mint a kezemmel, a szememmel – magamban érzem mindenestől [...] ez nincs bennük [...] ez az én szóval mondhatatlan azonosságom ezzel a szerencsétlen néppel. [A barátaim] ugyanazt gondolják, mondják, akarják, mint én, de [csak] az eszükben, a szívéükben, a gondolkodásukban és a becsületükben – de ez, amit mondok, nincs a húsukban, veséjükben, tüdejükben, légzésükben – ez az én magyarságom – pedig e nélkül ezzel a néppel az ő forradalmát megcsinálni nem lehet [ők] kitűnő emberek, de elméleti emberek, nem forradalmárok – kitűnő magyarok, de másképp, mint én, s a nép és [...] itt még a legjobb forradalmár, a legtökéletesebb vezér sem elég, ha nincs meg benne az én magyarságom, mert akkor ez a forradalom nem ennek a népnek a forradalma...” Emlékezzünk: 1918 őszén a kavargó utcát járta, amíg járnai tudott, aztán ketségbeesett, ha Erdélyre s a haza sorsára nézett. Egy feljegyzés szerint a Nemzeti Tanács kitüntetését meghatódva köszönte meg, egy másik szerint ezt mondta volna: „ez nem az én forradalmam”. Pár hét múlva meghalt, ami bekövetkezett, nem kellett megérnie.

Szintén Fülep szerint még azt is mondta egyszer, hogy „én vagyok az utolsó élő magyar”. Fellengzős mondat ez, önmagában szinte értelme sincs, ám annak megvallása, riadalma, felismerése is megbújhatott benne, hogy egy „ezerestendős történet” valóban a végére ért. Ady úgy látta, hogy az a régi Magyarország a hagyományos formájában menthetetlen, de – irodalmi modernség ide vagy társadalmi progresszió oda – teljességgel az „új Magyarországot” hirdető k táborában sem igazán bízhatott. Mert hisz az ő elvbarátai vagy művészi értelemben modernnek vagy eszmeileg progresszív felfogásúak voltak, akadt, aki mindkettő, Ady abban különbözött mindannyiuktól, hogy nem modern volt és progresszív, hanem *egyszerre* a kettő. Nem is-is (!), hanem egy „harmadik” minőség, ahol a két „részt” – a modernséget és a progressziót a teljes Élet (a Minden, Minden Titok) megismerésének, megélésének, kifejezésének a vágya kötötte össze. Életművében – ahogy Kis Pintér Imre írta – „a küzdelem olyan általánosan érvényes új ideálokért, igazságokért, antropológiáért, erkölcsi értékekért, szociális és metafizikai garanciáért, egyszóval olyan új típusú közös hitért folyt, amelyről a nyugat-európai modernség akkor már és még – kevés kivétellel – eleve lemondott. Ember és világ szembekerülésének tragikus szikzmáját ekként Ady költészete belülről, de mindkét meghatározottsággal azonosultan, vaskövetkezetességgel élte végig. Sosem adta fel végleg a szintézis reményét.” Barátai vagy az irodalmat, vagy a társadalmat akarták átformálni (vagy mindkettőt), Ady az Élethez való viszonyt, s csak *ennek részeként* a kettőt. Ők mentek volna „előre”, hogy a darabokra szakadt egész számukra megmaradt „hányada” nekik jobb, értelmesebb legyen, Ady, noha a legmélyebben élte meg, sosem akarta tudomásul venni, hogy – idéztük már – „minden egész eltörött”. Ez az élet és életmű, a bizonytalanság kora felé rohanó biztonság korának a legsűrítettebb lenyomataként, a végkifejletével lett egy összeomló világ döbbenetes tanúságtétele.

S még valamit, hogy most csak a saját portánkon söpörjünk. Ady – illetve az életműve, amelyet reánk hagyott – még valami mást is „tudott”. Van egy rövid cikke, a *Korobori*, 1917-ből, amit számosan emlegetnek, de senki sem „gondolta végig” eddig rendesen. Pedig itt, egy akkor és azóta is feloldhatatlannak tetsző történelmi csapdahelyzet rémét fogalmazta meg a költő. Azt, hogy „haladni”, alakulni a kor elvárásai szerint, s önmagunkkal azonosnak maradni is közben, igen fogós feladat, s hogy az ebből adódó feszültségek eltagadhatatlanok. Ez az esszé legalább három dolgot mondott el ugyanis. Azt, hogy változni – a hasonlat szerint: táncolni, illetve a muzsikáló nőket [ti. a „zsidókat”] „meghódítani” – muszáj, hisz nem maradhatunk „Ázsiában”. Azt, hogy ebbe a táncba, „erotikus szerelemgyűlöletbe” bele lehet halni, még a „beteljesedés” előtt. Meg azt is, hogy ha már nem bírván tovább a táncot, a zenészekre rontunk, s összetiporjuk a hangszereiket, akkor az életre érdemes emberré s magyarrá „levésnek” az esélye megint csak elvész. Egészen egyszerűen: a „korcs-magyar” mozdulatlansága nem út, a „zsidóság mint erjesztő kovász” útja (ebben akart hinni Ady) lenne járható, ám az önfeladó „keveredésbe” torkolló „haláltánc” már nem biztos, hogy az, de nem út az ellene való antiszemita védekezés dühe sem. Egy csapdahelyzet ördögi bugyrába világítottak ezek a gondolatok, oda, ahol egy ember az életbe vetett hitének maradékát próbálta összetartani akkor is, amikor tudta, hogy hiába, hogy minden elvégeztetett. Ne legyen illúziónk: a történelmi Magyarországot abban az 1914-ben kezdődött folyamatban nem lehetett megmenteni (kivéve, ha a háborúban a Monarchia győz), ám a végeredmény nem kellett volna, hogy ily gyászos legyen, hogy így történt, abban 1918–19 brutális politikai hibahalmazóinak megvan a súlyos felelősségük. Egy azonban bizonyos: azokban a napokban, amikor a nagybeteg Ady az utolsó versét írta, minden széjjelesni látszott, hogy aztán széjjel is essék, történelmünket, sorsunkat, az arányos, értékkeremtő – ha tetszik, polgári – létezés és az egészséges nemzeti öntudat kívánatos súlyegyenét kényszerpályára szorítva, de még a görcsöktől, előfeltételezésektől mentes beszédmód alkalmait is lehetetlenné téve ezzel, a mai napig talán. Hogy is búcsúzott a költő?

*Mi voltunk a földnek bolondja,
Elhasznált, szegény magyarok.
És most jöjjetek győztesek:
Üdvözet a győzőnek.*

No de volt, van-e győztes egyáltalán?

Kedves Barátunk!
Kérjük támogassa folyóiratunk megjelenését
személyi jövedelemadója 1 százalékával!

Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány
18223086-2-41